

Němé zoufalství vodních otroků

Politická, environmentální a sociální ekonomie rybního průmyslu

Tomáš Uhnák

Není běžné setkat se s živou rybu v jejím přirozeném prostředí – ve vodě. Ryby tak známe spíše podle jejich jména než podle toho, jak skutečně vypadají, jak se chovají, kde žijí a jaké jsou jejich potřeby. Například takového tzv. nilského okouna jsem osobně zahlédl pouze v rámci „lehkého oběda našeho business menu“ jedné restaurace, měl formu filetu, byl doprovázen pošírovanou brokolicí a omáčkou z červené řepy. Kdo ví, třeba to byl jeden z těch okounů, který byl v 50. letech 20. stol. přes protesty tajně vysazen do Viktoriina jezera v Africe, kvůli sportovnímu rybolovu členů britské koloniální administrativy. Tato dvoumetrová ryba jako nepůvodní druh v jezeře vzápětí téměř vyhladila stovky rybních populací žijících ve Viktoriině jezeře.¹ Nebo pokud se chci po náročném dnu pobavit, přečtu si na obalu krevet v obchodě jejich původ, díky legislativní díře mohou pocházet z „farmového chovu v Mníšku pod Brdy“.² Některé krevety mohou prožít časoprostorové mystérium, když jim cesta z Ekvádoru do Rumunska trvá nula hodin.³ Možná proto jsou tak čerstvé. Svět ryb a plodů moře je skutečně pestrý. Hlavním cílem tohoto textu je však představit sociální, environmentální a etické aspekty problematiky chovu ryb.

Péče o životní prostředí a zvířata je jedním z nejskloňovanějších společenských témat v současnosti a hledání adekvátních opatření ve snaze o vytvoření důstojnějších životních podmínek pro ne-lidské aktéry stále více rezonuje. Vzhledem k dobře popsáním negativním environmentálním, zdravotním a sociálním dopadům výroby a konzumace masa⁴ není divu, že jak spotřebitelé, tak firmy hledají alternativy a východiska. Všechno nasvědčuje tomu, že jsou to právě ryby a plody moře, které se těší stále většímu zájmu, nepochybně také kvůli častému spojování s pozitivními zdravotními aspekty.

Akvakultura neboli velkochov ryb je jedním z nejrychleji rostoucích světových odvětví produkce potravin. V roce 2014 poprvé v dějinách překonal počet ryb z velkochovů počet vylovených volně žijících ryb.⁵ Už dnes rybní velkochovy poskytují asi polovinu veškeré rybní produkce, která je celosvětově zkonsumována,⁶ a podle predikcí FAO toto číslo do roku 2030 vzroste na 60 %.⁷ Pro představu: v roce 2016 tyto podvodní průmyslové továrny na ryby vyprodukovaly kolem 80 milionů tun ryb.⁸

Vzhledem k nadměrnému rybolovu a klimatickým změnám (oceány pohltily více než 93 % tepla vyprodukovaného lidmi od 70. let 20. stol.⁹) však stav mořských živočichů poklesl o 70 %. Předpoklad je, že pokud budeme nadále pokračovat v současném tempu drancování moří a pokud nezmrtníme negativní dopady klimatické změny, do roku 2050 nebudou v mořích téměř žádné ryby.¹⁰ Přitom pomyslného vrcholu „těžby“ plodů moře bylo dosaženo již v roce 1995, od té doby množství úlovků stále klesá.¹¹ V kontextu těchto údajů se může jevit snaha obnovit populace ryb – v umělých chovech, jako krok správným směrem. Existuje

¹ <https://academic.oup.com/bioscience/article/55/9/780/286121>

² https://sortiment.makro.cz/cs/krevety-koktejllove-200300-1kg/226441p/?force_store=8

³ <https://www.makro.cz/o-makro/ryby-a-morske-plody/morske-plody/krevety>

⁴ https://www.boell.de/sites/default/files/atlas_masa.pdf?dimension1=ds_fleischatlas_2014

⁵ https://www.ciwf.cz/media/7436286/ciwf-2018-report_the-welfare-of-farmed-fish-during-slaughter-in-the-eu.pdf, str. 8

⁶ https://ec.europa.eu/fisheries/cfp/aquaculture_cs

⁷ <http://www.fao.org/3/i9540en/i9540en.pdf>

⁸ <https://www.ciwf.cz/media/7436289/shrnuti-ex-summary-until-the-seas-dry.pdf>

⁹ https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/2016-046_0.pdf

¹⁰ https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/2016-046_0.pdf

¹¹ <https://www.nature.com/articles/ncomms10244>

však celá řada – před zraky veřejnosti skrytých – kriminálních a devastujících aspektů, které tento způsob chovu vytváří. I přes miliardy svědků tento neudržitelný stav nadále eskaluje. Problém je v tom, že svědkové – lidé i ryby – jsou umlčováni a naše společnost jim zatím není schopna a ochotna naslouchat. Naopak, neustále se zvyšující poptávka po rybách a mořských plodech vytvořila nové formy překerní práce, nejen pro lidi, ale také pro zvířata.

Otroci moře

Pro většinu západní populace je obvyklým místem setkání s rybou, krevetou či obecně s tzv. mořskými plody chladicí box supermarketu, konzerva pro domácí mazlíčky nebo talíř v restauraci či doma. Abychom lépe porozuměli příběhu těchto tvorů a realitě, které byly za svého krátkého života svědky, musíme se vydat do oblasti Arakánského státu v Barmě (Myanmar), kde začíná jedna z největších vývojových linií udržujících v chodu podnikání, založeného na vykořisťování lidských a přírodních zdrojů. Zde přinejmenším od roku 1978 probíhá pronásledování a útlak etnické skupiny Rohingů. V roce 2017 došlo k nejintenzivnější vlně násilí, zpráva OSN hovoří dokonce o genocidě,¹² která vedla k masivní uprchlické krizi. Přes 900 000 lidí opustilo zemi nebo skončilo v uprchlických táborech, přičemž asi polovinu z nich tvoří děti. Ve snaze najít relativně bezpečné místo a živobytí se velké množství Rohingů vydalo v člunech do destinací, jako jsou Malajsie nebo Thajsko.

Této situace využívají obchodníci s lidmi, kteří unášejí bezbranné migranty, drží je v táborech ukrytých v džungli a požadují od jejich rodin výkupné. Pokud je nedostanou, jsou migranti bití, vystaveni každodennímu sexuálnímu násilí, je jim odpíráno jídlo a voda. Velké množství z migrantů tyto podmínky nepřežije. Osud těchto lidí je kromě časté smrti pouze dvojí: buďto se příbuzným, kteří jsou obvykle v podobně zoufalé situaci uprchlického tábora, podaří nashromáždit požadované výkupné a rukojmí jsou propuštěni (stává se, že i přes zaplacení k propuštění nedojde), nebo jsou skrze zprostředkovatele prodáni na otrocké práce. Mezi nejhoršími místy, kam se rukojmí mohou dostat, jsou rybářské lodě. Cena za jednoho pracovníka, kterou vyplácí vedení rybářských lodí, se pohybuje kolem 21 000 korun.¹³ Práce je náročná, a pokud nejsou schopni nebo ochotni pracovat, jsou hozeni do moře. Ti, kteří pracovat dokážou, jsou na lodích drženi po dobu kolem pěti roků, výjimkou není ani deset let. Za tuto dobu loď nikdy nepřipluje do přístavu a pracovníci neucítí pevnou půdu pod nohama.¹⁴ Pokusy o útěk končí většinou smrtí.

Investigativní novináři z *The Guardian* nebo z organizací, jako jsou Fortify Rights, Human Rights Watch a další, však upozorňují, že tato praxe funguje nejen s vědomím, ale často i s podporou thajských úřadů.¹⁵ Policisté a celní úřady předali obchodníkům s lidmi tisíce migrantů. Thajská vláda se postavila k situaci čelem až poté, když byly v roce 2015 objeveny masové hroby s pozůstatky Rohingů. Byly přijaty reformy v oblasti rybářského průmyslu, zaměřené na zamezení nucených prací na lodích, a byly podniknuty vojenské operace ve

¹² https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/FFM-Myanmar/A_HRC_39_64.pdf

¹³ <https://www.theguardian.com/global-development/2015/jul/20/sold-from-jungle-camp-thailand-fishing-industry-trafficking>

¹⁴ <https://www.theguardian.com/global-development/2015/jul/20/sold-from-jungle-camp-thailand-fishing-industry-trafficking>

¹⁵ <https://www.theguardian.com/global-development/2016/feb/25/slavery-trafficking-thai-fishing-industry-environmental-justice-foundation> , <https://www.occrp.org/en/component/content/article?id=3888:thailand-eu-threatens-trade-ban-over-slavery-in-fisheries> , <https://www.maritime-executive.com/editorials/slavery-still-persists-in-thai-fisheries> , https://www.researchgate.net/publication/325548863_Modern-day_Slavery_at_Sea_Human_Trafficking_in_the_Thai_Fishing_Industry

snaze zlikvidovat tábory, v nichž jsou migranti zadržováni. Pod tímto tlakem však byly tábory přesunuty – přímo na lodě rybářů a nákladní lodě, které mohou pojmout tisíce migrantů. Této změně strategie nahrává i další fenomén.

Dekády nadměrného rybolovu ponechaly oceány a moře poloprázdné a lodě musí na moři strávit v průměru pětadvacetkrát víc času než v minulosti, aby chytily stejné množství ryb jako v roce 1950.¹⁶ Tím se lov ryb stává neprofitabilní. Tisíce rybářů byly donuceny opustit svou obživu a přeorientovat se na jiný zdroj příjmů, obvykle na pašování migrantů. Podle některých kapitánů je tato činnost třikrát výnosnější než rybaření. Čím víc lidí převezou, tím větší výnos. Měsíčně tak přepraví tisíce rohingských migrantů. A velké množství z nich skončí jako otroci rybářského průmyslu.

Byznys thajského rybářského průmyslu však není závislý pouze na přílivu pracovní síly Rohingů v rámci udržovaného konfliktu v Myanmaru, lidé jsou unášeni z celého regionu. Takový je například příběh farmáře Langa Longa z Kambodže, který nedokázal uživit své sourozence z rýžového pole a rozhodl se odjet pracovat jako stavební dělník do Thajska. Byl však převaděči unesen a strávil tři roky na rybářské lodi. Pracoval 18–20 hodin denně za každého počasí, k jídlu dostával jen misku rýže s kouskem ryby jednou denně.¹⁷ Do sítě obchodníků s lidmi se chytí kdokoliv.

Thajský průmysl s plody moře má hodnotu cca 7,8 miliardy dolarů¹⁸ a většina z vyprodukovaných ryb a zejména krevet je určena pro západní trhy. Udržování tohoto podnikání je možné jen za cenu obcházení zákonů, drancování zdrojů a zneužívání lidí. Tomu se říká tzv. negativní externality, které nejsou započítány do výsledné ceny a hodnoty života.

Narušený potravní cyklus

Podobně jako je životní prostor zotročených lidí vymezen rozlohou lodě, nebo krav v zajetí velkochovů velikostí stáje, také ryby a krevety v akvakulturách na moři mají jasně vymezený prostor existence. Jsou s ním spojeny stejné problémy jako s průmyslovým chovem dobytka. Ryby v průmyslových chovech jsou krmeny jinými rybami. Celkem 20 % malých divokých ryb je zpracováno na tzv. FMFO (Fish Meal and Fish Oil), toto číslo je však mnohem vyšší, protože nezohledňuje ilegální rybolov v Asii. Z toho je 69 % masa a 75 % oleje zkrmeno rybami ve velkochovech.¹⁹ Rybářský průmysl je na rybách odlovených v divočině závislý a zkrmáním zejména malých „krmných rybek“ ničí potravní řetězce a destabilizuje potravinovou bezpečnost. Přitom až 90 % ryb, které jsou použity na FMFO, by mohlo sloužit jako potrava pro lidi.²⁰ Můžeme tak sledovat destabilizaci mořských populací a lidských společenství, jejichž kulturní identita a obživa je silně provázána s mořem, jako je to například v Senegalů nebo v Gambii.

Kvůli zvýšenému odchytu malých ryb žijících v hejnech, jako jsou sardinky, ančovičky, makrely a sledi, pro účely zkrmování se rozpadá základna potravního řetězce. Na malých

¹⁶ <https://www.sciencemag.org/news/2019/05/fishing-fleets-have-doubled-1950-theyre-having-harder-time-catching-fish>

¹⁷ <https://www.nytimes.com/2015/07/27/world/outlaw-ocean-thailand-fishing-sea-slaves-pets.html>

¹⁸ <https://www.theguardian.com/global-development/2015/jul/20/thai-fishing-industry-implicated-enslavement-deaths-rohingya>

¹⁹ <https://www.ciwf.cz/media/7436289/shrnuti-ex-summary-until-the-seas-dry.pdf>

²⁰ http://www.iffocvents.com/files/ffo/2.IFFO%20Washington%202017_1.pdf

rybkách jsou totiž závislí větší predátoři, jako jsou tuňák, losos, treska, žralok i lidé – místní obyvatelé přímořských oblastí. Vzhledem k nedostatku ryb v mořích je nyní za krmivo považováno prakticky cokoliv, co je vyloveno, včetně mladých ryb, které by se dle mezinárodních kritérií a úmluv měly vracet zpět do moře. Populace ryb tak nedostanou možnost se zotavit. Velkochovy ryb, které měly být udržitelnější alternativou k průmyslovému rybolovu, tak pouze eskalují dlouhodobě neudržitelné trendy.

Dále, velkochovy ryb mají zásadní dopad na redukci divoce žijící populace ryb, protože jsou v nich ideální podmínky pro množení parazitů, zejména tzv. mořské vši (*Lepeophtheirus salmonis*), jejíž únik do volné přírody zapříčinil dramatickou redukci populace lososů: například u lososa gorbusti se očekává kolaps populace kvůli ztrátě 99 % jedinců.²¹

Velkochovy však nejsou jediným důvodem poklesu stavu lososů a dalších vodních živočichů. Významným faktorem je okyselování sladkovodních toků, oteplování řek, v nichž se lososi prakticky uvaří, a budování vodních děl omezujících pohyb vodních živočichů.²² Ačkoliv Česká republika nemá moře, migrující lososi nacházeli ve vodních tocích na našem území útočiště. Dnes je na nich kolem 1750 uměle vytvořených bariér, které znemožňují migraci lososů a dalších vodních živočichů a jejich reprodukci. Snižují tak biodiverzitu a z řek vytváří pomalé toky, které se rychle ohřívají a odkysličují kvůli přemnoženým řasám. Podmaňování a kolonizace přírody nese své smutné plody v podobě degradace života a biodiverzity.

Porcování zaživa

Pouze v EU bylo v roce 2015 pro lidskou spotřebu usmrceno kolem 1,7 miliardy ryb odchovaných ve velkochovech.²³ Ačkoliv dnes již existuje celá řada opatření a mechanismů kontroly rybolovu na úrovni mezinárodních standardů, existuje jedna zásadní oblast, která zcela uniká pozornosti. Ryba je jediné zvíře, na které se nevztahuje ochranná legislativa, ať už při chovu, lovu na volném moři, nebo při usmrcování. Většina ryb v EU je zabíjena nehumánními metodami - nejčastějším způsobem je udušení na vzduchu, umrznutí v ledové tříšti a další. Welfare pro trilióny každoročně ulovených ryb tak prakticky neexistuje, chybí jednotná legislativa či opatření, jak na globální úrovni, tak v rámci EU.

Na úrovni EU existuje pouze zastaralé nařízení o ochraně zvířat při usmrcování (č. 1099/2009), které stanovuje, že „během usmrcování a souvisejících úkonů musí být zvířata ušetřena veškeré zbytečné bolesti, úzkosti nebo utrpení.“²⁴ Jako odůvodnění je uvedeno, že „výzkum v oblasti omračování ryb je mnohem méně rozvinut než u jiných druhů hospodářských zvířat. Pro ochranu ryb při usmrcování by měly být stanoveny zvláštní požadavky“.²⁵ Evropská komise měla do r. 2014 předložit Evropskému parlamentu a Radě zprávu o možnosti zavedení požadavků týkajících se ochrany ryb při usmrcování, které by zohledňovaly hlediska řádného zacházení se zvířaty, socioekonomické dopady i vliv na životní prostředí. Nicméně v září 2017 vydala Evropská Komise prohlášení, že legislativa zůstává na jednotlivých státech s tím, že více není v současnosti potřeba.

Legislativa v České republice na ochranu ryb také zaostává, je však o poznání přesnější než ta evropská. Podmínky chovu a porážky v ČR stanovuje zejména zákon o rybářství (č. 99/2004 Sb.), zákon o veterinární péči (č. 166/1999 Sb.), a zejména zákon na ochranu zvířat proti týrání (č. 246/1992 Sb). Poslední zmíněný zákon uvádí, že „omračení zvířete podle odstavce 1 lze provést za předpokladu, že se bezprostředně provede vykvrvení zvířete; to

²¹ <https://www.sciencedaily.com/releases/2007/12/071213152606.htm>

²² <https://academic.oup.com/icesjms/article/74/6/1496/3061737>

²³ https://www.ciwf.cz/media/7436286/ciwf-2018-report_the-welfare-of-farmed-fish-during-slaughter-in-the-eu.pdf str. 3

²⁴ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009R1099&from=CS> str. 9

²⁵ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009R1099&from=CS> str. 2

neplatí při průmyslovém zpracování ryb. U ryb při průmyslovém zpracování se vykvrvení provádět nemusí.²⁶ Této problematice se věnuje například česká pobočka mezinárodní organizace Compassion in World Farming Česko, která upozorňuje, že výjimka pro jatka je z hlediska welfaru problematická a měla by být aktualizována. Omráčení ve velkochovech se totiž provádí elektrickým proudem nebo v ledové lázni a nenásleduje po něm nutně zabití vykvrvením, jako je to u ostatních hospodářských zvířat, ale rovnou zpracování. To představuje riziko, že ryby mohou být odšupinovány a porcovány zaživa. Šedou legislativní oblastí je také stánkový prodej ryb, kde není stanoveno, jaké náležitosti by mělo mít odborné usmrcení zejména kaprů v období Vánoc, případně zda z hlediska welfaru, tedy důstojnosti ryb, jejich stánkové usmrcování obecně nepřehodnotit. Polovina evropské produkce kapra je přitom právě z ČR a Polska,²⁷ a proto se revize současné praxe jeví jako akutní záležitost. Celá řada studií upozorňuje na to, že kapr je schopen přežít i několik hodiny bez vody, dokáže obnovit vědomí i po elektrickém šoku a že zchlazování ryb zaživa v ledové tříšti, kvůli uchování jejich čerstvosti, může znamenat několikahodinové umírání udušením.²⁸

Cítím, tedy jsem

Revize welfaru ryb, jejich chovu a usmrcování je způsobena mimo jiné narůstajícím počtem studií zkoumajících inteligenci ryb a jejich vnímání nejrůznějších fyzických a mentálních podnětů či prožívání emocí a kognitivních schopností. Za zmínku stojí například výzkum chování samičky kančíka příčnopruhého (*Amatitlania nigrofasciata*), která projevovala smutek a apatii, když nemohla být s partnerem, kterého si sama vybrala.²⁹ Ryby vykazují koordinovanou spolupráci³⁰ a používají nástroje.³¹ Ryby jsou chovány v rámci logiky průmyslové výroby, přičemž legislativa států a společenství zemí se zdráhá přiznat jim důstojnost a formulovat jejich práva. Přitom výzkum již několik desetiletí upozorňuje na to, že ryby se v kognitivních schopnostech vyrovnávají teplokrevným obratlovcům, řadu z nich dokonce předčí.³²

Behaviorální ekolog Culum Brown tvrdí, že „vnímání veřejnosti je vedeno vládní politikou. Rozpoznání inteligence u zvířat je často zásadním prvkem, který rozhoduje o tom, zda je přijmeme do našeho morálního okruhu.“³³ Práva lidí, zvířat a životního prostředí jsou však formulována odděleně, legislativa většinou nereflektuje provázanost potřeb. Výjimkou může být přelomová deklarace OSN, kterou vytvořilo globální sociální hnutí La Via Campesina, o právech rolníků a dalších lidí pracujících v rurálních oblastech,³⁴ formulující nové, rozšířené typy práv a ochrany pro marginalizované a vyloučené obyvatele tohoto světa, jejichž životy je přímo navázáno na moře či půdu. Tato práva a praxe z nich vyplývající přitom zároveň implicitně míří na symbiotické propojení s životním prostředím, biodiverzitou a ekosystémovými službami. Tuto deklaraci lze považovat za další ze snah o dekolonizaci přírody a vztahu lidí s ní: spojuje síly různých aktérů prekariátu, zejména těch, jejich hlas není z různých důvodů slyšet a posiluje vědomí vzájemné závislosti.

²⁶ http://www.cschms.cz/DOC_LEGISLATIVA_narodni/127_Zakon_na_ochranu_zvirat_proti_tyrani.pdf str. 6618

²⁷ https://www.ciwf.cz/media/7436286/ciwf-2018-report_the-welfare-of-farmed-fish-during-slaughter-in-the-eu.pdf str. 5

²⁸ Rahmanifarah et al., 2011, EFSA, 2008, EFSA, 2009, Daskalova, Pavlov, Kyuchukova, & Daskalov, 2016; Lambooi et al., 2007, IBF et al. 2017

²⁹ <https://royalsocietypublishing.org/doi/10.1098/rspb.2019.0760>

³⁰ <https://www.nature.com/articles/srep14556>; , <https://doi.org/10.1371/journal.pbio.0040431>, Salwiczek, L. H., Prétôt, L., Demarta, L., Proctor, D., Essler, J., Pinto, A. I., Bshary, R. (2012). Adult Cleaner Wrasse Outperform Capuchin Monkeys, Chimpanzees and Orangutans in a Complex Foraging Task Derived from Cleaner - Client Reef Fish Cooperation

³¹ Jones, A. M., Brown, C., & Gardner, S. (2011). Tool use in the tuskfish *Choerodon schoenleinii*? *Coral Reefs*, 30(3), 865. <https://doi.org/10.1007/s00338-011-0790-y>;

³² <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs10071-014-0761-0>

³³ Brown, C. (2014). Fish intelligence, sentience and ethics. *Animal Cognition*. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/24942105>

³⁴ <https://undocs.org/en/A/C.3/73/L.30>

„Jak jsou láska, moc a věda propojeny v utváření přírody...? Co je považováno za přírodu v pozdně průmyslové společnosti? Jaké formy má láska k přírodě v daných historických kontextech? Pro koho a za jakou cenu? V jakých konkrétních místech, v rámci jakých sociálních a intelektuálních dějin a jakými nástroji je příroda utvářena jako objekt erotické a intelektuální touhy? Jak ty hrozné genderové a rasové znaky umožňují a omezují lásku a vědění v jednotlivých kulturních tradicích, včetně moderních přírodních věd?“³⁵

Tyto otázky položila Dona Harraway v roce 1992. Hledání odpovědí na ně a internalizace těchto odpovědí v rámci politické a sociální ekologie je stejně aktuální a akutní i v 21. století rybního a lidského prekariátu.

³⁵ Harraway, D. (1992) *Primate Visions*. Verso